

DEO PRVI

u kojem se raspravlja o tome

*kako su se, od optimističnih, gotovo
idealistički orijentisanih liberalnih
relativista, antropolozi
multikulturalizma pretvorili u
cinične instrumentalističke
pesimiste*

ANTROPOLOGIJA I MULTIKULTURALIZAM

Posle "kraja multikulturalizma"

Ni kulturni esencijalizam ni anksioznost povezana s kulturom nisu baš neka novost (između ostalog, romantizam iz 19. i antikolonijalizam iz 20. veka svojevremeno su artikulisali istu tu anksioznost). Oni danas, ipak, deluju kao ubikvisti – kao da pod mnogim maskama prožimaju političku i medijsku retoriku u Evropi, i među "većinskim" i među "manjinskim" populacijama, širom političkog i religijskog spektra.

(Grillo 2003, 158)

U izvesnom smislu moglo bi se reći da je za pojedine evropske zemlje interkulturalizam prikladniji od multikulturalizma.

(Taylor 2012, 413)

Iznenadujuće je da su i naučnici i publicisti nedavno bili začuđeni proglasom "kraja multikulturalizma", koji se u prethodnih desetak godina raširio zapadnim demokratijama. Pojava antropolozima potpuno očekivana, predviđena u brojnim postkulturnim tekstovima objavljenim krajem 20. i početkom 21. veka, nije mogla da iznenadi kolege zainteresovane za pitanja etničkih odnosa, izgradnje i

instrumentalizacije kolektivnog identiteta ili antropologiju politizacije kulture u širem smislu. Ona nije iznenadila ni više teorijsko-metodološki orijentisane autore, koji su "kulturu" i njene političke (zlo)upotrebe anticipirali i pre nego što su empirijska istraživanja potvrdila masovne kontraindikacije multikulturnih politika. Često i rado negativno konotirajući sam pojam kulture, teorijsko-metodološki orijentisani istraživači praktično su ga bili izbacili iz ozbiljnog akademskog diskursa kao epistemološki naivan a politički opasan, pre nego što su povedene još uvek aktuelne polemike o tome kako rehabilitovati taj nekada noseći pojam discipline (Milenković (2003b; 2005).

Kada su vodeći evropski političari počeli listom da daju izjave o "kraju multikulturalizma", "neuspehu integracije imigranata" i s njima povezanoj "religijskoj segregaciji", delovalo je kao da im govore pišu antropolozi multikulturalizma. Kao da su nekim čudom vodeći političari shvatili da moraju da angažuju ozbiljne stručnjake za identitetska pitanja u doba opšteg "povratka identitetu", a da su antropolozi, za uzvrat, ugradili nalaze višedecenijskih istraživanja instrumentalizacije identiteta u ideologiju i praksu vodećih političkih aktera. I, kao da je uspelo upravo suprotno od onoga što decenijama nije uspevalo promoterima liberalnog kulturnog relativizma – da se kultura, kao svojstvo zajednice, promoviše kao ključni resurs identiteta koji ne sme biti ignorisan ukoliko se namerava uspostaviti i održati politički poredak koji bi istovremeno bio i pravedan i funkcionalan. Nedvosmisleno izuzetno kritično orijentisane političke poruke: o neuspehu multikulturalizma da integriše imigrante u

zapadna društva; o inverznom učinku multikulturnih politika koje, umesto da objedinjuju, građane razdvajaju čineći od njihovih etničkih i konfesionalnih zajednica nedodirljive tvrđave identiteta, nalik na ostrva koja međusobno komuniciraju retko ili nikad; o odbijanju mladih Evropljana neevropskog "porekla" da se integrišu u dominantne društvene obrasce svoje nacije; o okretanju arhaičnim patrijarhalnim praksama; o porastu nasilja i siromaštva; o odbijanju autoriteta državnog sistema, posebno školskog, u pitanjima građanskog vaspitavanja; i, druge jasne poruke o opštoj društvenoj retradicionalizaciji, postalo je jasno da teorija i metodologija antropologije multikulturalizma dobijaju još jedno uzbudljivo ali i neprijatno polje istraživanja – mogućnost da istražuju društveni život društvene kritike koju su same delimično "skrivile".

U odgovoru na ovu situaciju, pretpostavke (neretko zablude) o multikulturalizmu u javnosti počele su da bivaju preispitivane kao da antropologija, koja multikulturalizam konstantno kritikuje od njegovog etabliranja u javnim politikama 1970-ih, služi kao advokat celog pokreta. Ipak, jedna lista u javnosti dominantnih pretpostavki ili "ključnih idioma" (Vertovec and Wessenhof 2010, 6-12), koji se, na žalost, preklapaju s nalazima postkulturne antropologije, može da nam koristi za uvod u raspravu:

- multikulturalizam je jedinstvena doktrina, gotovo zasebna ideologija
- multikulturalizam guši debatu kroz tiraniju političke korektnosti

- multikulturalizam neguje separaciju kultura
- multikulturalizam odbacuje zajedničke vrednosti
- multikulturalizam negira probleme, onemogućavajući suočavanje s njima
- multikulturalizam održava prakse dostojne prekora – zatucanost, tlačenje žena, prisilne brakove, ritualna žrtvovanja i sakaćenje genitalija
- multikulturalizam je raj za teroriste – opravdanje njihovih zlodela "u ime kulture"

Imajući ove "javne istine" na umu, u ovoj knjizi ćemo ih uporediti s jakim kritikama nastalim u okviru antropologije i preispitati kako, kao disciplina, možemo da zadržimo autonomiju naučnog rada i sociokulturne kritike, ali i da smanjimo rizik od toga da nas ijedna od strana u debati (koja je u međuvremenu postala društveni sukob na visokom političkom nivou) percipira bilo kao naučno zaleđe bilo kao advokata.

***

Decenijama, od sredine sedamdesetih godina 20. veka, kao "majstor-kvariša" (Wolcott, 1981) pišući o kontraindikacijama multikulturalizma koji, umesto da promoviše i štiti kulturnu raznovrsnost u ime prava na izbor i različitost, zapravo proizvodi tamnice identiteta, dajući moć starešinama tradicionalnih zajednica ili vođama društvenih pokreta da perpetuiraju tradicionalističke prakse često su-

protne pozitivnom pravu pa i minimumu dosegnutih ljudskih prava u liberalnim demokratijama, antropolozi multikulturalizma kao da su kreirali ambijent za nedavno organizovani gotovo opšti napad na multikulturalizam, koji je još u toku. Dok su uzroci i priroda sličnosti izrazito kritičnog i pesimističnog diskursa antropološke i političke kritike multikulturalizma razmotreni na drugim mestima¹, u ovoj knjizi ćemo razmatrati kako se antropologija multikulturalizmu može vratiti, nakon što ga je kao nedonošče svog neuspelog randevua s političkom i pravnom teorijom i praksom, odbacila, posebno u svojoj jakoj, postkulturnoj varijanti.

Među mnogobrojnim savremenim kritičarima multikulturalizma izdvajaju se oni političari koji, u vreme dugotrajne i duboke ekonomske krize praćene krahom institucija države blagostanja, odgovore za sopstvenu neučinkovitost ali i za fenomene za koje i ne moraju biti odgovorni (poput strukturne nezaposlenosti), često i rado okrivljuju neuspeh sociokulturne integracije pripadnika manjinskih zajednica koji "nemaju kapacitet" da se prilagode.² Nije ni čudo, imajući u vidu činjenicu da se etnička, rasna, religijska i opšta demografska slika Evrope značajno promenila poslednjih decenija, da se odgovor na krizu

---

¹ Milenković (2013a); Pišev i Milenković (2013). V. Izvori.

² Raspoložemo analizama koje otkrivaju korelaciju pozitivne odnosno negativne percepcije "stranaca" sa percepcijom ekonomskog statusa zemlje njihovog porekla. V. npr. Gorodzeisky (2011).

obično traži u nedostacima ili grehu "drugog" – u ovom slučaju onog koji "odbija da se integriše".³ Bilo da je reč o ekstremno "desno" orijentisanim političarima ili o umerenim političkim opcijama "centra", lideri većinskih populacija uzor kao da traže u toliko kritikovanim praksama balkanskih političara s kraja 1980-ih i s početka 1990-ih godina, koji su u neuspehu da se suoče s ekonomskom i političkom tranzicijom, pribegli masovnoj instrumentalizaciji identitetskih pitanja, posebno onih povezanih s religijskom "pripadnošću" i etničkim "poreklom". Stigmatizacija "pripadnika" manjina koje su "prezaštićene" odmakla je tako daleko, da su gotovo preko noći postali krivci za najveću ekonomsku krizu poslednjih decenija. Država više nije u stanju da servisira socijalna prava zato što "imigranti jedu budžet". Povrh svega, "oni" upražnjavaju običaje koji ne samo da su nezakoniti, već i faktički sprečavaju mlade iz manjinskih zajednica da se integrišu. Ukratko, zvanična verzija krivi multikulturalizam zbog ozbiljno podriivenih temelja liberalnog poretka demokratije i vladavine prava, ali i urušavanja onoga što se nekada smatralo osnovom evropske civilizacije – instrumenata države blagostanja.⁴

---

³ Ova pojava nije nova. Nakon blage stagnacije rasizma, bio on prikriiven ili ne, već od kraja 1980-ih godina primetan je porast netrpeljivosti prema imigrantima. V. Semyonov, Raijman and Gorodzeisky (2006); Wilson (2012).

⁴ Imajući u vidu skromna sredstva namenjena kulturi, nauci i visokom obrazovanju u aktuelnoj primeni politika štednje, koje

Od vremena kada je Beri morao da sakupi hrabrost kako bi konstatovao da živimo "pod nadzorom politički korektne ideološke policije" (Barry 2001, 271) do vremena kada je legitimno reći da je multikulturalizmu došao kraj, prošlo je manje od decenije. Danas su mladi građani "neevropskog porekla" definisani, gotovo potpuno određeni svojim rasnim, etničkim ili kulturnim poreklom na način na koji to njihovi roditelji uglavnom nisu bili. Isključeni, razdvojeni od relativne većine stanovništva, oni danas širom Evrope deluju kao populacija koju antropologija nekako "prirodno" ponovo treba da prouči, razume i zastupa. Paradokse ove situacije, koja je rezultat transnacionalnih procesa za koje se verovalo da će rezultovati upravo suprotnim posledicama – prihvatanjem različitosti i zajedničkim životom u Evropi bez granica, oslikava nam Buhovski:

Ti procesi impliciraju paradokse. *Transnacionalizam* navodno oslobađa pojedince umreženosti u njihove kulture. On, ipak, uzgaja anksioznost i potpiruje tradicionalizam. Komunitarizam se poima kao protivotrov gubljenju identiteta: pripadnost lokalnoj grupi koja predstavlja deo neke šire jedinice društva suprotsta-

---

narušavaju same temelje države blagostanja i u zemlji pisca ovih redova, odlučili smo se za redukciju teksta ove knjige gde god je to bilo moguće. Budući da je baza www.anthroserbia.org koja baštini savremenu srpsku etnološku i antropološku produkciju široko dostupna i rado posećena, ovde nećemo dalje opisivati trend proglašenja "kraja multikulturalizma". Čitaoci zainteresovani za politički kontekst će detaljan pronaći u prvom delu članka: Pišev i Milenković (2013).

vlja se mogućem iskorenjivanju i predstavlja kompenzaciju na višem, imaginarnom nivou zajednice. Ipak, komunitarizam i nacionalizam imaju istu logiku: ograničena, esencijalizovana kultura pruža rajski mir za pojedince izgubljene u neoliberalnom, multikulturalnom, značenjima prepunjenom, svetu koji je u simboličkom smislu teško dešifrovati. U oba slučaja, pojedinci su rođeni u grupi i nemaju stvarni izbor stila kojim će živeti... Evropljani masovno cene kulturno pluralni svet ali su rezervisani prema ideji kulturno *pluralnog društva*. U praksi, kulturne odlike neprekidno se stapaju dok utopija o drevnosti kulture preovladava na ideološkom planu. Ta ideologija prevodi se u konkretne političke mere.

(Buchowski 2012, 42-43)

Imajući u vidu stanje stvari i duh vremena, ne čudi da na početku citirani Tejlorov zaključak deluje i razumno i pravedno. Sve što smo do sada istražili i naučili o prirodi instrumentalizacije identiteta u državama koje su učestvovala u identitetski motivisanim ili identitetski obrazloženim ratovima ukazuje na to da je *multikulturalizam štetan po kulturnu raznovrsnost, bilo kao tamnica identiteta manjina, bilo kao motivacioni kontekst retradicionalizacije većine*. Sada izvesnije znamo da kulturnu raznovrsnost u državama s istorijom nedavnog etničkog konflikta nije moguće braniti istim sredstvima kao u onim državama u kojima identitetski preduzetnici nemaju pristup magacinima s oružjem svakih pola veka. Ali hajde da, posle još jednog "kraja", promislimo put koji je antropologija multikulturalizma prešla da bi došla do ovog pesimističnog anti-multikulturalnog zaključka, koji bi površnom čitaocu mogao da deluje ili kao primena klasične liberalne ideologije države slepe za kulturne razli-

ke ili kao otvoreni nacionalistički asimilacionizam. Kada ga pređemo, videćemo da antropolozi multikulturalizma nisu klasičnoliberalni nacionalistički asimilatori, iako to možda tako na prvi pogled deluje. Naprotiv, postaće jasno da oni dosledno primenjuju ciljeve antropološke nauke, promovisane u njenim ranim akademskim počecima, kao komparativno razumevanje među kulturama i oslonac izgradnji funkcionalne liberalne demokratije koja ne ignoriše činjenicu kulturne raznovrsnosti populacije dok štiti prava svakog pojedinca da slobodno živi svoj život i bira svoj identitet relativno zaštićen od prinude tradicije.

Sledeći načelo nezavisnosti naučnog rada, posebno dragoceno u društveno-humanističkim naukama, bićemo slobodni da iznesemo neslatkorečiv, politički potencijalno nekorektan i verovatno mnogima neprijatan argument u vezi s tim šta nas antropološka istraživanja multikulturalizma uče – taj, da multikulturalizam nije rešenje za postkonflikta društva niti da je njegovo ukidanje, onako kako je predstavljeno u savremenoj političkoj retorici, izgledno predupređivanje međukulturnih konflikata koji u zapadnim društvima mogu da uslede u narednoj generaciji. Istovremeno, nastojaćemo da odbranimo antropologiju multikulturalizma, a posebno njenu jaku verziju kolokvijalno poznatu pod nazivom postkulturna antropologija, od optužbi ili rizika da bude optužena za klasičnu nesenzitivnost prema kulturnim razlikama ili za nacionalistički asimilacionizam. Legitimisan tom kritikom, noseći argument ove knjige potom će se preusmeriti ka nefundamentalističkim modifikacijama samog postkulturnog stila istraživanja antropologije multikulturalizma.

Nakon izvesnog broja godina istraživanja ove tematike, došli smo do zaključka da antropološka kritika multikulturalizma nije asimilacionistički projekat rehabilitacije liberalnog privida kulturno neutralne države, već upravo *kritika segregacionističkog asimilacionističkog multikulturalizma* koji a) omogućava zloupotrebu "internih restrikcija" u ime očuvanja "eksternih povlastica"⁵, dok b) kao okidač provocira većinski nacionalizam i kreira konfliktni kontekst u kojem se manjinski i većinski identiteti međusobno cirkularno pojačavaju, ponovo preusmeravajući govor o potrebama i pravima, pa tako i o krivici građana, na potrebe i prava, i što je najvažnije, krivicu i istorijsku odgovornost kolektiva.

Pred Vama, dakle, nije knjiga prevashodno o multikulturalizmu niti o multikulturalnosti, već knjiga o antropolo-

---

⁵ Kimlikina (1995, 35) distinkcija najoperativnija je za domen multikulturnih debata koji je (bio) zanimljiv antropologiji multikulturalizma. Suština antropološkog prigovora, koji ćemo podrobnije razmatrati u narednim poglavljima, odnosi se upravo na činjenicu da analizu ne treba zaustaviti nikada – da igra eksternog i internog, koja definiše "tlačitelje" i "potlačene", uvek nekoga ostavlja izvan pozitivnopравnih i političkih kategorija "priznatih" zajednica, tako da Kimlikina ograda, prema kojoj eksterne povlastice treba davati samo zajednicama koje, u skladu s osnovnim principima liberalizma, ne zloupotrebljavaju interne restrikcije (n. d, 153), nema potvrdu u etnografskoj stvarnosti. Iz ove diskrepancije antropološke teorije i pravno-političke realnosti i proizlazi suštinska tenzija u kojoj operiše antropologija multikulturalizma.

giji – još jedna knjiga ovog autora iz istorije, teorije i metodologije sociokulturne antropologije.⁶ Ako ste posebno zainteresovani za socijalnofilozofske debate o multikulturalizmu, za multikulturalizam kao pravno-političku regulativu identitetskih pitanja u nekom društvu (ili na međunarodnom planu), ili za *multikulturalnost* kao društvenu činjenicu identitetske raznolikosti, predlažem da počnete od onih dela u kojima ta pitanja razmatraju stručnjaci baš za tu oblast.⁷ Ovo je pre knjiga o antropologiji multikulturalizma – jedna moguća problemski orijentisana, dakle po definiciji nekompletna teorijsko-metodološka istorija odnosa discipline prema ovom fenomenu, o problemima do kojih dolazi u sudaru antropološke teorije kulture (čija je antropologija multikulturalizma empirijska provera i/ili primena) s političkom i pravnom teorijom, kao i o teorijsko-metodološkim i etičkim problemima koje su antropološka istraživanja multikulturalizma pokrenula tokom poslednjih decenija. Cilj nije ni da pružimo udžbenički niti analitički pregled celokupne produkcije antropologije multikulturalizma, koja doduše još uvek ne postoji ni na globalnom planu, niti da analiziramo sve pristupe i probleme koji se uočavaju u ovoj oblasti istraživanja, a posebno ne da u ovoj formi pokušamo da ovlaš posvetimo dužnu pažnju kakvu sve obimnija i interesantnija produkcija o

---

⁶ Za prethodne knjige ovog tipa v. Milenković (2003; 2007a; 2007b; 2010a; 2010b) iz iste edicije.

⁷ Semprini (1999); Prelić (2012) i tamo razmatrana ključna domaća literatura; Eriksen i Stjernfelt (2013).

multikulturalnim temama u Srbiji i regionu svakako zavrđuje. Pre je cilj da iznesemo argument o istorijskom i teorijsko-metodološkom značaju antropologije multikulturalizma za antropologiju u celini, budući da postoji tendencija, zasnovana na tematskoj redukciji i ignorisanju njenog teorijsko-metodološkog značaja, da se ovo polje istraživanja marginalizuje kao tek delić interesovanja jedne od antropoloških pod-disciplina – političke antropologije. Nasuprot tome, po našem uverenju a na osnovu rezultata povremenih višegodišnjih teorijskih istraživanja, *antropologija multikulturalizma može se smatrati teorijskim jezgrom sociokulturne antropologije, budući da predstavlja direktan izdanak i faktički nastavak velike debate o kulturi, kontekstualizovan u socijalnu i političku teoriju*, koja kao kičma ili zlatna nit prožima svu bitniju produkciju u disciplini još od njene akademske institucionalizacije, držeći je na okupu i predstavljajući ono po čemu je prepoznatljiva profesionalnim antropolozima u kojoj god tradiciji da pišu.

***

Rani akademski antropolozi maštali su o očuvanju kulturne raznovrsnosti čovečanstva i kao osnovnu društvenu ulogu discipline videli zaštitu "primitivnih", "prirodnih" ili kultura "bez pisma i istorije", "nestalih" (ili nestajućih) u procesima kolonizacije, vesternizacije ili modernizacije. U istom smislu, za uključivanje kulturne produkcije potlačenih (domorodaca, žena, etničkih, religijskih i rasnih ma-

njina, kasnije i seksualnih manjina ili liberalno odnosno kulturno permisivnih osoba) u kanon liberalne civilizacije zalagali su se i antropolozi sredinom 20. veka, ponovo zastupajući stanovište koje se, posmatrano s distance, može okarakterisati kao nesumnjivo multikulturalističko, a koje je prevashodno bilo usmereno protiv (neo)kolonijalizma i globalizacije. Ipak, nešto se fundamentalno promenilo tokom poslednje četvrtine 20. i postalo očigledno početkom 21. veka. Savremena antropologija multikulturalizma izrazito je pesimistična, posebno prema njegovom najopštijem i najfrekventnijem pojavnom obliku – politici identiteta, kao i prema njegovoj najčešćoj posledici – unutarkulturnom tlačenju u ime "očuvanja identiteta". Zato danas deluje da se disciplina čiji je osnovni naučni cilj bilo komparativno (relativističko) razumevanje drugih kultura, a glavni društveni cilj uspostavljanje poštovanja i tolerancije među ljudima različitih kulturnih svojstava, *otvoreno protiv multikulturnih politikama*.

Etnografska istraživanja multikulturalizma, a posebno savremena istraživanja usmerena na preispitivanje *posledica* primene multikulturnih politika u konkretnim etnografskim kontekstima, rezultovala su obimnom i zabrinjavajućom evidencijom koju već neko vreme nije moguće ignorirati – ni etičko-politički ni teorijsko-metodološki. Izrazito pesimistično i naizgled u saglasju s programskom kritikom evropskog multikulturalizma kakvu su mnogi politički prvaci u razvijenim evropskim ekonomijama sprovedi poslednjih godina, antropolozi multikulturalizma već decenijama izveštavaju o *represivnim posledicama primene multikul-*

turnih politika. Bilo da je reč o manjinskim ili o imigrantskim zajednicama, rezultati empirijskih istraživanja sociokulturnih posledica multikulturnih modela svedoče u prilog tezi da je *multikulturalizam (p)ostao kontraindikovano*. Etnokonfesionalno motivisani ratovi, nasilje prema ženama i deci u ime "tradicionalne porodice", napuštanje školovanja i začarani krug neznanja i siromaštva, zdravstvena zatacnost, religijski fundamentalizam, pa čak i terorizam, deluju kao posledice političke i pravne regulacije autonomije manjinskih i imigrantskih zajednica. Jasno je da davanje posebnih prava kulturnoidentitetskim kolektivima pruža zakonsku potporu i moralnu legitimaciju praksama za koje smo verovali da su u velikoj meri iskorenjeni na Zapadu i ka Zapadu orijentisanim društvima u poslednja dva veka. Za antropologiju multikulturalizma ovo saznanje otvorilo je mnoge probleme, a u odgovoru na njih počeli su da bivaju modifikovani i teorijsko-metodološki pristupi identitetskoj problematici u antropologiji.

Rodna, klasna/statusna i pitanja povezana sa seksualnim orijentacijama ovde nisu posebno razmatrana, mada svako do njih zaslužuje posebnu antropološku monografiju u kontekstu "kraja multikulturalizma".⁸

---

⁸ Kada je o rodnim pitanjima reč, delimo stanovište da multikulturalizam može biti, i da često jeste, suštinski suprotstavljen ljudskim pravima, dakle i pravima individualnih žena i muškaraca, te da od njega za razliku od osoba koje predvode zajednice koristi ne mogu imati osobe kojima to nije posao, osim one koje su strukturno pozicionirane tako da održavaju odnose moći u et-

Multikulturalizam kao "idiom za artikulaciju društvenih nejednakosti" ima dve osnovne odlike:

Politika čiji je signal termin multikulturalizam ima makar dve značajne odlike. Prvo, ona problem socijalne pravde i dominacije uokviruje kao pitanja identitetskog grupisanja odnosno grupisanja osoba koje odgovara društveno preovlađujućim poimanjima ljudskih vrsta. Među identitetskim grupisanjima koje afirmiše, najistaknutije su one definisane "rasom" i "etnicitetom", a slede ih one definisane "rodom" i "seksualnošću". Drugo, multikulturalizam je promovisao takvo razumevanje "političkog" koje u prvi plan ističe pitanja reprezentacije, posebno u smislu načina javnog prikazivanja i proporcionalnog pristupa javnim institucijama i javnom prostoru.

(Segal 2001, 10179)

Odnos antropologije i multikulturalizma strastan je i komplikovan. Zašto je tako? Prvo, a makar od kada je naširoko objavljena stara unutardisciplinarna mistička tajna

---

nokonfesionalnom ili patrijarhalno-matrijarhalnom kompleksu. O tenzijama feminizma i multikulturalizma, posebno iz perspektive koja multikulturalizam, poput postkulturene antropologije, vidi kao petrifikacionu tradicionalističku politiku v. Okin (1998). Razmatranje LGBTIQ pokreta kao multikulturene tematike takođe programski izostavljam iz ove knjige, iako bi ono moglo biti interesantno u daljem istraživanju, posebno zbog pitanja strateškog esencijalizma, instrumentalnog oportunitizma i komunitarnog fundamentalizma – što su sve pitanja sa kojima postkulturalna antropologija dolazi u dodir kada nastoji da ljudska prava *razveže* od prava zajednica.

da je "koncept kulture odslužio svoje" (Clifford 1988, 274), a imajući u vidu zasnivačku ulogu koju je kultura imala u istoriji antropologije kao noseći pojam discipline u vreme njene akademske institucionalizacije, upotreba ovog analitičkog koncepta izvan discipline kod samih antropologa često je izazivala – ili još izaziva – oprez, bunt pa i podozrenje, po pravilu ljubazno upakovane u naizgled komplikovani tehnički jezik antropološke teorije i u velike ideološke fraze kojima političke i pravne teoretičare, kao i kolege sa šire interdisciplinarne scene, pokušavamo da odvratimo od mešanja u "naše dvorište".

Drugo, ambivalentan odnos prema pojmu – bilo kao deskriptoru, analitičkom sredstvu ili kao metafori – antropologija održava već decenijama, što se posebno da primetiti u epizodama kada se unutar same disciplinarne zajednice polemiše da li "kulture postoje" ili da li se treba zalagati prevashodno za kulturna prava ili za prava pojedinaca, često uz prateću debatu o akademskoj (ne)primerenosti otvorenog a povremeno i militantnog društvenog aktivizma.

Treće, multikulturalizam predstavlja široko istraživačko polje na kojem je bilo moguće u društvenoj stvarnosti testirati brojne antropološke teorije kulture, i posebno glavnu debatu antropološke teorije o realnosti kulture, u raznolikim kontekstima, doduše bez mogućnosti kontrole varijabli i pre u skladu s tradicijom u kojoj je antropologija humanistička disciplina a ne društvena nauka. Ipak, kada celo čovečanstvo osmotrimo kao laboratoriju, kako su to zasnivači discipline s obe strane okeana eksplicitno ili implicitno namerali, u prilici smo da, ograničen mada zavidan broj transfor-

macija kombinacija kulturnih varijabli, analiziramo uporedo u ovom širokom okviru, što retko koje polje istraživanja u disciplini uopšte može da ponudi. Multikulturalizam je, dakle, osim što je pravno i politički problematičan (i stoga istraživački i bezbednosno relevantan, izazovan i unosan), i teorijsko-metodološki plodan. Moglo bi se reći i jedno od retkih istraživačkih polja koje nam omogućava da nastavimo s nikad napuštenim nastojanjem da dosegneмо fundamentalni naučno-politički cilj antropologije – globalnu komparativnu perspektivu. Ipak, antropolozi su se neretko žalili da ih ne razumeju. Poput tinejdžera (ili umišljenih umetnika) pišući o nerazumevanju ili pogrešnom razumevanju smisla postojanja antropologije, njenih teorija, metoda i nalaza etnografskih istraživanja, bili smo dovoljno komotni da se ne potrudimo da nas razumeju.

Povrh toga, opterećeni sopstvenom krivicom, više smo nastojali da tvrdimo kako po pravilu, a neutemeljeno, egzotizujemo druge, a istorično ih zamrzavajući u nepromenljivim kulturama (koje su još pri tome i međusobno izolovane), nego da objasnimo vrednost i značaj antropologije. "Ispraviti nepravdu prema starijim antropolozima nije manje bitno od toga da sačuvamo disciplinarni kontinuitet s njima i znanje koje su nam ostavili" (Lewis 1998, 716, 725).

Toliko o kontekstu u kojem je ovo pitanje postalo predmet strasti. A što se komplikacija tiče, njih je bilo i još uvek ih ima, s mnogobrojnim uzrocima. Prvi tip komplikacija kada je o vezi antropologije i multikulturalizma reč, uobičajen je pri interdisciplinarnom transferu. Pri transferu iz jedne u drugu disciplinu (ili u više njih), koncepti pa

i cele teorijske strukture po pravilu bivaju "zamrznuti" i potom nastavljaju svoj život kao da im se transformacija u originalnom disciplinarnom okruženju prekida, kao da su gotovi, puni, kao da su zauvek nepromenljivi i stabilni (Milenković 2009b). Upravo to se dogodilo "kulturi" pri prelasku u diskurs socijalne filozofije i kasnije debate u pravnoj i političkoj teoriji, nakon što su je preuzele iz ranih antropoloških komparativnih istraživanja "primitivnih" kultura, neretko ignorišući dalju transformaciju antropološke teorije kulture a često ignorišući i samu antropologiju. Međutim, isto se dogodilo i "multikulturalizmu", nakon što su socijalnoteorijske debate pokrenute pre četiri decenije prešle u antropologiju, koja je potom izgradila svoju izrazito pesimističnu i radikalno kritički nastrojenu postkulturnu tradiciju (kojoj smo i sami dali izvestan doprinos), ne ulazeći uvek u dijalog sa socijalnoteorijskim raspravama koje, poput antropoloških, nisu prestale da teku. Taj proces često je bio praćen strogo normativnim pristupom u, ipak uvek različitim, kontekstima u kojima multikulturalizam proizvodi neke, retko identične posledice, što je antropologe samo dodatno iritiralo.⁹

---

⁹ Antropološka teorija, barem ne u onim tradicijama u kojima je multikulturalizam uopšte relevantna tema, nije u osnovi normativna (to je, uostalom, i njena ključna razlika u odnosu na društvene nauke). Univerzalnost teorije razdvojena je od normativnosti na samim počecima discipline, upravo *iz istog razloga* iz kojeg su rani antropolozi podržavali multikulturalizam – pri nastojanju da se relativizuje evolucionizam, a velike kompara-

Drugi zanimljiv tip komplikacija čine one specifične za samu disciplinu, nezavisno od gorepomenutih interdisciplinarnog transfera ili socijalnog konteksta u kojem radimo – problemi do kojih dolazi kada "predmet", "metod" i "teoriju" naše discipline nešto uzdrma, a do čega je dolazi u političkog životu "kulture", bez naše volje i plana i s dubokim ne eksplicitno političkim posledicama.

Treći tip komplikacija koje će biti razmatrane su one povezane s politikom discipline, njenim samopoimanjem, njenom ekonomijom i njenim društvenim statusom i društvenim ulogama. One posebno dolaze do izražaja kada treba da odlučimo da li ćemo nastaviti s kulturnom kritikom putem dekonstrukcije kulturnih fenomena (običaja, popularnih verovanja pa i samog identiteta do kojeg neka zajednica drži) ili da, nasuprot tome, mejnstrim discipline u kontinentalnoj Evropi preusmerimo prema bezbednim, udobnim pa i unosnim vodama očuvanja kulturnog nasleđa i promocije nacionalnog identiteta koje podsećaju na stare dane etnologije kao dvorske nauke, a u kojima poslednjih godina i na nacionalnom i na regionalnom i na globalnom planu ima sve više prilika za primenu naših znanja i vrednovanje naših istraživanja.

A to nije tek jednostavno ideološko pitanje tipa "da li smo više konzervativci ili liberali", "da li ćemo da kritikujemo ili da čuvamo običaje", "da li smo na strani zajadni-

---

tivne sheme zamene dugotrajnim proučavanjem i kontekstualnim razumevanjem pojedinačnih kultura. O liberalnom relativizmu kao zameni za normativnu teoriju više u drugom poglavlju.

ce ili pojedinca," niti je to pitanje da li ćemo se "prodati", već je to i polje istraživanja na kojem se stare epistemološke i etičke teme poput objektivnosti i istraživačkog integriteta vraćaju u samu srž stvari, ponovo otvarajući pitanja koja su prividno zatvorena zbrzanim proglašenjem kraja debate o postmodernizmu.

Konačno, odnos antropologije i multikulturalizma može da posluži brojnim definisanim pod-disciplinama – i političkoj antropologiji u širem smislu, i antropologiji javnih i praktičnih politika, a posebno antropologiji države i prava, za učenje o, i razmatranje ključne teme koju ova tematika pokreće – kulturne kontekstualizacije regulacije života pojedinca od strane zajednice, i života zajednice od strane države, omogućavajući široki dijalog o regulaciji s političkim i pravnim teorijama kojima je odnos prema (de)regulaciji osnovno distinktivno obeležje.

***

Antropologija multikulturalizma je uzbudljiva i dinamična, mada kontradikcijama i paradoksima, čak i beznačajnim aporijama opterećena oblast istraživanja. Iako bi antropolozi trebalo da su nekako "prirodno" na strani onih javnih i praktičnih politika koje favorizuju "pravo na različitost", "prava manjina" i sl., brojne zloupotrebe kolektivnih manjinskih prava širom sveta u poslednje dve-tri decenije inicirale su kritike pa i odijum antropologa na globalnom planu, koji sve više prepoznaju da su multikulturne politike kontraindikovane, i da u stvarnosti ne služe ple-